

Iulian Mihai DAMIAN
(Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Cluj-Napoca)

**O identitate latină
în viziunea lui Rogerius din Apulia
și Toma din Split**

Abstract: (A Latin Identity in the views of Rogerius of Apulia and Thomas of Split) The paper explores the significance of the term *Latinus* in two important medieval literary works (*Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungariae* and *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*), written at the end of the 13th century by two important prelates of the Hungarian Kingdom. United by their common (Italic) origin, their university education, their close links with papal Rome and their collaboration at the head of the Archdiocese of Split in the latter part of their lives, Rogerius of Apulia and Thomas of Split share a common vision of their contemporary political reality, which leads them to identify themselves as ‘Latins’ and to show solidarity, whenever they have the opportunity, with other Romanic elements that appear sporadically in their writings. Thanks to a more accurate reading of this element of identity (avoided by the national historiographies of the 19th and 20th Centuries), we can detect behind the literary construction of their works a political vision in which the ‘Latin’ ethno-cultural group of the kingdom appears as a force capable of counteracting both a monarchy with proto-national accents and the influence of the Romano-German Empire, in an attempt to protect its own identity and interests.

Keywords: *medieval identities, Latinus, medieval Dalmatia, master Roger of Apulia, Thomas of Split.*

Rezumat: Comunicarea abordează valențele identitare ale termenului „*latinus*” în două importante opere literare medievale (*Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungariae*, respectiv *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*), scrise la finalul secolului al XIII-lea de doi importanți prelați din Regatul ungar. Uniți de originea comună (italică), educația universitară, strânsele legături cu Roma papală și de colaborarea în fruntea arhidiecezei din Split din ultima parte a vieții, Rogerius din Apulia și Toma din Split împărtășesc o viziune comună asupra realității politice contemporane, care îi determină să se identifice drept „latini” și să se solidarizeze, ori de câte ori au ocazia, cu alte elemente romanice care apar sporadic în scrierile lor. Grație unei chei de lectură atente la acest element identitar (evitată de istoriografiile naționale din secolele XIX și XX), putem decela în spatele construcției literare din operele lor o viziune politică în care elementul etno-cultural „latin” din Regatul medieval ungar se prezintă ca o forță capabilă să se contrapună atât unei monarhii cu accente proto-naționale cât și ingerințelor Imperiului romano-german, în tentativa de a-și tutela identitatea și interesele proprii.

Cuvinte-cheie: *Latinus, identități medievale, Dalmația medievală, Rogerius din Apulia, Toma din Split.*

În 2021, în cadrul ediției a IX-a a acestei serii de întâlniri științifice, am avut ocazia să aducem în discuție figura și opera scriitorului și prelatului Rogerius din Apulia (cca 1201/1205–†1266), remarcând o serie de aspecte care rămân încă neclarificate în altfel bine-cunoscuta sa lucrare *Epistola in miserabile carmen super*

destructione regni Hungariae, redactată în jurul anului 1242 (ed.: Rogerius 1935 și Master Roger 2010). Am remarcat cu acel prilej că, dincolo de apelul la obiectivitate repetat în mai multe rânduri, Rogerius vădește o atitudine profund negativă față de împăratul romano-german Frederic al II-lea, față de ducele Austriei și, în general, față de elementul germanic, inclusiv față de acei *hospites* sași, reprezentanți ai unei culturi apropiate de a sa, care cu câteva decenii înainte dobândiseră, prin hrisobula regelui Andrei II din 1224, privilegiile colective specifice în Regatul ungar și în Transilvania (Damian 2021, în spec. 78-83). În fapt, Rogerius nu doar că trece cu vederea însemnatele distrugerii suferite de centrele urbane săsești din regiune, precum Sibiu și Bistrița, dar îi acuză pe unii dintre sași de a fi colaborat cu tătarii – cazul cel mai ilustrativ fiind cel al locuitorilor Rodnei și al „comitelui” (grevului) *Aristaldus*. Anumite formulări la care el recurge, precum expresia „*furor Theutonicus*” – care își are originea în *Pharsalia* lui M. Annaeus Lucanus (I, 255), reprezintă un adevărat topos literar în surse mult mai apropiate lui, referitoare la războaiele din Italia ale împăraților romano-germani Frederic I „Barbarossa” și Henric al VI-lea: ele permit racordarea *Epistolei la cântecul de jale* la filonul textual al literaturii polemice produse în Curia romană (și în legătură cu aceasta), unde sunt vehiculate tocmai aceste stereotipuri etnice (Giese și Ruffe 2001, 41-50, Damian 2021, 82). Concluzionăm că putem explica atitudinea lui Rogerius prin prisma originii sale, a educației și carierei sale strâns legate de Roma papală, identică, în fond, cu orientările politice ale destinatarilor lucrării sale, dar și datorită unor motivații profunde pur personale, căci în 1240 împăratul Frederic al II-lea, în conflictul său deschis cu papalitatea, distrusese în Apulia orașul Benevento, inclusiv Torrecuso, patria probabilă a autorului nostru – conform celor mai recente studii, care se afla în imediata proximitate (Surdich 2017). Ca o continuare a acestor observații, studiul de față se dorește o *pars construens* într-un soi de diptic ideatic, abordând problema raportărilor etno-culturale medievale, respectiv a unor solidarități, dacă nu chiar a unei identități latine, la care s-ar fi raliat Rogerius.

Un prim indiciu: elementul romanic în *Carmen miserabile*

S-a remarcat în mai multe rânduri că autorul lui *Carmen miserabile* este adeseori critic la adresa contemporanilor săi (ale căror numeroase păcate atrag severa, dar dreaptă pedeapsă divină reprezentată de invazia tătară, adevărat *flagellum Dei*, în opinia sa), el ajungând chiar să exprime judecăți individuale și chiar colective, care se răsfrâng asupra diferitelor grupuri etnice pe care le întâlnește (Master Roger 2010, XLIV-XLVI). Tătarii, împreună cu toți locuitorii care se pun în slujba lor au parte de judecățile cele mai severe; cumanii, deși și ei autori ai unor distrugerii însemnate în conflictul ce îi opune locuitorilor regatului după uciderea căpeteniei lor, au parte de un tratament mai blând. Atitudinile față de elementul săsesc le-am discutat deja.

În schimb, în diferite pasaje unde are ocazia să îi prezinte, Rogerius apare simpatetic față de elementul romanic din Ungaria, cu precădere față de acei *hospites Latini* – fără îndoială o minoritate în panorama etnică a regatului, dar față de care autorul

nostru se simte mai apropiat. Semnificative sunt observațiile sale din capitolul XXVI al lucrării, unde Rogerius discută despre distrugerile provocate de Cumani în fuga lor peste Dunăre spre Țaratul bulgar, în ceea ce el numește „*Marchia*” (regiunea *Sirmium*/Srim, organizată în anumite perioade ca banat sau marcă de frontieră, purtând același nume). Aici el amintește despre „distrugerea celor mai înfloritoare târguri” din regiune („*destructis melioribus villis*”), și anume *Franca villa senatoria* (astăzi Mandelos) și *villa Sancti Martini* (Martinci), ambele astăzi în Serbia (Master Roger 2010, 176). Cele două târguri erau locuite de *hospites Latini*, cu precădere coloniști valoni; prima, al cărui nume în maghiară – Nagyolaszi – încă amintește de existența acestei comunități vorbitoare a unei limbi romanice, trebuie să se fi bucurat de un statut privilegiat și avea ambiții urbane, fiind condusă de un așa-zis „senat” conform mărturiei lui Rogerius, fapt confirmat și de informații documentare ulterioare (Andrić 2011, 98-99).

În termeni laudativi e amintită și cetatea arhiepiscopală a Strigoniului (Esztergom), ca fiind „în Ungaria, mai însemnată decât toate celelalte, luate la un loc sau în parte” (cap. XXXVIII: „*cum Strigonium in Hungaria omnes et singulas precelleret civitates*”). Sediul al unui episcopat latin încă dinaintea anului 1000, ocupând o poziție strategică deasupra Dunării pusă în valoare de un sistem defensiv eficient, în secolul al XIII-lea orașul avea, la rândul său, o însemnată populație vorbitoare de limbi romanice, coloniști proveniți din diferite arii ale Europei latine (Master Roger 2010, 214-215). În capitolul următor (XXXIX), relatând cucerirea cetății de către tătari, Rogerius își explicitează mai bine afirmația, arătând că locuitorii de aici erau „*Hungari vero et Francigene ac Lombardi*”, dar ultimele două grupuri „erau ca și stăpâni ai orașului” („*quasi erant domini civitatis*” – Master Roger 2010, 216). În același context, el amintește de un anume Symeon Hispanus, care ar fi reușit să apere citadela ce surmonta orașul, luptându-se vitejește alături de arbastrierii săi împotriva tătarilor (cap. XXXX: „*Castro civitatis non expugnato, in quo erat comes Symeon Hispanus cum multis balistariis, qui se viriliter deffendebant*”, Master Roger 2010, 217-218). Acest comite, unul dintre puținele personaje laudate în *Carmen miserabile* sa pentru faptele de care a dat dovadă în contextul dificil al invaziei, este cunoscut istoric grație mențiunilor din *Chronicon pictum* (ed. Bak și Veszprémy, 2018, 92-93), respectiv din cronica lui Simeon de Kéza (1999, 168–173) și a mai multor izvoare documentare, ca fiind membru al unei familii aragoneze ajunse în regat în anturajul reginei Constance de Aragon, soția regelui Emeric I (1196-1204). Simeon va fi antecesorul unei importante familii nobiliare, cunoscută mai târziu sub numele de Nagymartoni sau von Martinsdorf.

Chiar dacă sporadice, aceste elemente vădese atitudinea complet diferită a lui Rogerius față de acești *hospites latini* prezenți în regat, radical diferită în raport cu cea, mult mai explicit manifestată, demonstrată față de elementul german sau față de alte grupuri etnice care apar în lucrare, precum maghiari, tătari sau cumani. Aceste elemente, deși relevante și ilustrative, nu sunt în sine suficiente pentru a decela opțiunile identitare ale lui Rogerius dincolo de un prim nivel al ipotezelor.

Rogierius și Toma din Split

Din fericiire, Rogierius și-a împletit strâns destinul cu un alt autor important al epocii sale: Toma din Split (1201/1202 – 1268), autor al unei istorii a episcopilor din Salona și Split (*Spaletum*), în Dalmația (*Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, ed. Thomas of Split, 2006). Afinitățile dintre ei pot fi înțelese prin prisma originii, formației și carierei, precum și a strânsei lor colaborări din ultima parte a vieții. Rogierius are o tipică carieră curială, desfășurată direct în slujba papalității. Activează în slujba a doi cardinali *de curia* extrem de influenți, Giacomo da Pecoraria (1170-1244) și Juan de Toledo (†1275). Datorită activității sale în cadrul legației primului dintre aceștia este promovat mai întâi în funcția de membru al capitlului catedralei din Oradea, respectiv în fruntea acesteia (ca arhidiacon, în 1241); mai apoi, după marea invazie tătară, este transferat în fruntea capitlului din Șopron (1243), primește un beneficiu canonical la Zagreb (1245) și, finalmente, este numit în fruntea arhiepiscopiei de Split (1249), pe care o păstorește vreme de 17 ani.

Toma, care se naște cam în aceeași ani (1201/1202) într-o familie însemnată din Split, beneficiază de o educație înaltă în orașul natal (probabil sub îndrumarea magistrului *Treguanus*, †1254), iar mai apoi este trimis la universitatea din Bologna. În timpul șederii sale la *alma mater* intră, probabil, în contact cu o serie de personalități intelectuale și politice, precum Petrus de Vineia, Ioan de Viterbo și Paul de Dalmația (supranumit *Ungarus*). Toți trei erau juriști însemnați, primii doi implicați politic (Ioan de Viterbo, *podestà* al Florenței, este autorul unui *Liber de regimine civitatum*, 1228); Paul de Dalmația, în schimb, a fost profesor de drept la Bologna, înainte de a deveni primul provincial al dominicanilor din Ungaria (Thomas of Split 2006, XXVI). Bologna este de mare însemnătate în viața lui Toma, ca și pentru mulți alți intelectuali medievali. Aici intră în contact cu dreptul roman, recent introdus în curriculum, dar este și martor al confruntării dintre cele două „luminarii” ale Europei latine, papalitatea și imperiul; tot aici, pe 15 august 1222, are ocazia de a-l asculta pe Sf. Francisc din Assisi predicând – întâlnire care pare să-l fi marcat profund, judecând după mărturia pe care o va lăsa posterității în cronica sa (Thomas of Split 2006, 178-179), dar și după legăturile pe care arhidiaconul le va întreține mai târziu cu franciscanii din Split (în a căror biserică va și alege să fie înmormântat, în 1268 – piatra tombală, care încă se păstrează, menționează „*Spaletumque dedit ortum, quo vita recedit*”). S-a afirmat, de asemenea, că tot la Bologna Toma l-ar fi cunoscut pe Rogierius; această ipoteză, avansată de reputatul medievalist Franz Babinger (1955) nu este confirmată documentar, dar se înscrie în dinamicile camaraderiei universitare medievale și e de natură să explice legăturile de mai târziu dintre cei doi prelați.

Revenit la Split, Toma activează ca notar public, fiind cel care pare să fi ar fi introdus uzul signetului notarial în regiune (documente datând din intervalul 1227–1232 s-au păstrat până recent în arhivele din Split și Trogir, cfr. Thomas of Split 2006, XXVI-XXVII). În 1230, pe când împlinea vârsta 30 de ani, este ales – cu consensul tuturor, cum se mândrește să o spună – arhidiacon al catedralei, începându-și astfel

lunga și însemnata carieră ecleziastică și politică în slujba bisericii și a cetății sale. Lui i se va datora propunerea de a adopta la Split un statut citadin pe modelul celor după care se guvernau orașele italiene, statut pe care el însuși îl și redactează, fiind mai apoi adoptat de concetățenii săi (Matijević Sokol 1999); Toma este printre principalii susținători ai desemnării, tot pe model italian, a unui „podestà” străin de oraș, precum și a alegerii în această dregătorie a anconitanului Gargano de Arscindis, care va administra exemplar orașul Split între anii 1239 și 1242 (Thomas of Split 2006, 222-243 și *passim*). În preajma acestui an Toma este propus arhiepiscop, dar în contextul dificil din anii imediat următori mării invazii a tătarilor îi este preferat un contracandidat în fruntea catedralei.

Sursele nu dezvăluie rolul lui Toma în numirea lui Rogerius în fruntea arhidiecezei, în 1249, dar colaborarea dintre cei doi în anii următori este dintre cele mai strânse. Aprecierea pentru arhiepiscop este vădită în *Historia*: arhidiaconul îl descrie pe arhiepiscop drept om harnic, bun administrator al bunurilor temporale („*vir satis industrius et in augendis rebus temporalibus multum sollicitus et intentus*”, Thomas of Split, 2006, 362-363). Mai revelator pentru atitudinile împărtășite de cei doi prelați este capitolul XXXVII, unde Toma relatează despre vizita la Split a lui Conrad al IV-lea (rege ales al romanilor din 1237 și pretendent la titlul imperial, 1250-1254). Aici arhidiaconul apare întrutotul raliat poziției anti-imperiale și vădit filo-papale a lui Rogerius. Arhiepiscopul, cunoscând faptul că tatăl lui Conrad, împăratul Frederic al II-lea fusese declarat eretic de către papa Inocențiu al IV-lea, pus sub interdict împreună cu întreaga sa familie și moștenitorii săi și chiar privat de demnitatea imperială („*pater suus ab Innocentio papa in concilio Lugdunensi fuerat condemnatus et imperiali dignitate cum omni sua prole privatus ac anathematis mucrone percussus*”) decide să suspende toate funcțiunile religioase în oraș pe durata vizitei regelui și părăsește în grabă cetatea, însoțit de fidelul său colaborator Toma („*festinanter foras egrediens cum Thoma archidiacono*”), evitând astfel să îl întâlnească pe pretendentul la coroana imperială și la tronul celor două Sicilii. Înfuriat peste măsură de afrontul adus de arhiepiscop, pe care îl socotea drept un supus al său, în virtutea faptului că era originar din zona Benevento, Conrad al IV-lea ar fi căutat în van să se răzbune pe Rogerius, conform mărturiei lui Toma (Thomas of Split, 2006, 363-365).

„Barbari” și „latini” în *Historia Salonitana*

Dacă atitudinile anti-imperiale ale autorului *Historiei Salonitane* rezultă destul de clar din acest episod, conotațiile lor în plan etnic se regăsesc explicitate în relatarea istoriei tardo-antice și medievale a Salonei și a Splitului. Toma scrie din perspectiva privilegiată a intelectualului erudit care, prin interesele și demnitățile ocupate (notar și, apoi, arhidiacon) are acces la o cunoaștere istorică inaccesibilă altora, care îi permite să susțină cu argumente viabile continuitatea dintre Salona și Split, *fictio historica* care stătea la baza pretențiilor arhiepiscopilor de Split de a exercita drepturi metropolitane asupra Dalmației încă din secolul al XI-lea și favorizase transformarea profundă a

realității ecleziale croate sub influența reformei „gregoriene” (Gioanni 2020, 200). Dar arhidiaconul este și un bun cunoscător al scriitorilor antici, de la care preia atât informații prețioase, cât și o viziune care contrapune civilizația greco-romană lumii barbare.

În reconstrucția sa, vinovați de distrugerea Salonei în sec. VI s-ar fi făcut goții, care ar fi „devastat-o, în parte,” pe când își croiau drum spre Italia, conduși de căpetenia lor Totila (ales ulterior rege al Ostrogoților din Italia, unde a domnit între anii 541-542). Despre ei, arhidiaconul susține că ar fi coborât din părțile „Germaniei și Poloniei”, mânați de dorința de a distruge Roma și simbolurile sale imperiale. Salona și palatul împăratului Dioclețian de la Split ar fi constituit obiective precise, nu doar din dorința de jaf, cât și pentru perpetuarea unui act simbolic prin care să fie „depușe și șterse titlurile imperiale aici fixate în piatră” – un precedent al cuceririi Italiei și al ocupării ulterioare a Romei. Episodul este narat în capitolul VII al *Historiei* (Thomas of Split 2006, 34-35):

Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutonie et Polonie exierunt, dicitur Salona fuisse destructa. Etenim dux ipse, antequam arma inferret Ytalie, per partes Dalmatie vastando transivit Salonamque urbem ex parte vastavit. Ipse intravit prescriptum edificium Dioclitiani cesaris et imperiales titulos ibidem sculptos deposuit atque delevit, aliquam etiam partem eiusdem edificii destrui fecit.

Capitolul în care acest pasaj se inserează este foarte compozit, atât ca și conținut, cât și stilistic. Autorul însuși, mărturisind că circumstanțele precise ale cuceririi Salonei sunt neclare („*Qualiter autem finaliter eversa fuerit, non satis perspicuum est.*”), afirmă că își bazează reconstrucția, atât pe mărturiile scrise, cât și pe tradiția orală, respectiv pe propria interpretare („*Nos vero, ut in precedentibus, partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes conemur exponere.*” – *Ibid.*, 34). Dependența sa de aceste surse și diferitele influențe literare sunt perfect sesizabile: o primă parte a capitolului (*Ibid.*, 34-35) discută cauzele interne care au favorizat căderea Salonei (decăderea sentimentului religios și a moralității în rândul corpului cetățenesc, lupta între facțiuni, acceptarea unor învățături eretice și ruperea comuniunii cu Roma) și se înscrie în spiritul tradiției literare medievale, găsindu-și o excelentă paralelă în analiza cauzelor care au favorizat colapsul Regatului ungar în fața tătarilor din *Carmen miserabile* (capitolele III-XII). Pe de altă parte, cucerirea Salonei și fuga pe mare a locuitorilor săi, către refugiul oferit de insulele învecinate (episoade descrise la finalul capitolului, Thomas of Split 2006, 38-42) reiau, prin ton, imagini și expresii, pasajele vergiliene dedicate cuceririi Troiei din cartea a II-a a Eneidei – iar alegerea acestui model literar antic este ea însăși revelatoare pentru racordarea la tradiția romană și opțiunile identitare ale arhidiaconului Toma. Finalmente, partea centrală a capitolului e ocupată de o amplă digresiune dedicată prezentării așa-zișilor „goți” conduși de Totila și a aliaților lor (*Ibid.*, 36-38), realizată pe modelul literaturii geografico-istorice antice, care reflectă atât erudiția autorului, cât și opțiunile sale identitare și politice.

Aici autorul susține că, în migrația lor din „Polonia” (evident anacronism pentru realitățile secolului al VII-lea), goții lui Totila ar fi atras șapte sau opt triburi (sau clanuri nobiliare) de „*Ligones*”, populație de limbă slavă („*Venerant de partibus Polonie qui Lingones appellantur, cum Totila septem vel octo tribus nobilium*”, *Ibid.*, 36). Împreună ar fi cucerit părțile centrale ale Croației (în alte locuri teritoriul care va constitui nucleul Regatului croat este denumit „*Sclavonia*”), primind din partea regelui dreptul de a se așeza în această regiune, în care „puțini coloniști mai locuiau” („*rari in ea coloni manebant*”, *Ibid.*). Deveniți stăpâni ai acestor pământuri, ei ar fi supus locuitorii acestei țări, impunându-le prin violență jugul iobăgiei („*Remanentes ergo ibidem, ceperunt opprimere indigenas et ad suum servitium subigere violenter*.” *Ibid.*). Aici narațiunea lui Toma se deschide într-o digresiune construită pe modelul corografiilor antice, care prezintă regiunea Croației (*Chroattia*) și pe locuitorii săi din vechime, care i-ar fi dat numele: „*Curetes vel Coribantes*”, descriși de Lucan drept belicoși (*bellaci*, *Phars.* IV, 6-7), iar de Toma (care îl reia *verbatim* pe autorul antic) drept seminomazi (sau transhumanți) ducând „o viață rurală, rătăcind prin munți și prin păduri”, de unde și numele lor, derivat din apelativul „*currentes*” în opinia autorului („*Dicebantur vero Curetes quasi currentes et instabiles, quia per montes et silvas oberrantes agrestem vitam ducebant*”. *Ibid.*, 36). Natura aspră a locurilor muntoase locuite de ei i-ar fi făcut pe acești locuitori străvechi ai Balcanilor occidentali să devină „precum fiarele”, bucuroși în a lua parte la „cruzimile vieții sub arme, ale invaziilor și prădăciunilor” („*Ex asperitate quidem patrie naturam trahentes armorum asperitatibus, invasionibus, predationibus, ferino more gaudebant*”, *Ibid.*). Viteji în lupte și neînfricați în fața morții, ei sunt dominați de ignoranță și superstiție. Dând ulterioară dovadă a erudiției sale literare, Toma interpretează un pasaj vergilian din *Georgice* (lib. IV, v. 150–151: „*canoros / Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae*”) prin prisma unor observații cu iz etnografic legate de superstițiile populației montane din această regiune, povestind că, în timpul eclipselor de lună, aceștia încearcă să alunge spiritele rele ce amenință să înghită astrul nopții bătând în vasele de bronz de prin casă:

Etenim quando luna eclipsin patitur, putantes eam a spiritibus corrodi et consumi, omnia eramenta domorum pulsant, quasi per strepitum fugatis demonibus credunt lune succurrere laboranti, unde Virgilius: *pulsantes era Curetes*.

Pasajul este oarecum surprinzător, căci atât scrierile lui Rogerius, cât și cele ale arhidiaconului Toma arareori surprind astfel de aspecte. Este posibil ca autorul *Historiei* să se refere în aceste rânduri la populația vlahă din zonele montane ale Croației, pe care fără îndoială o cunoștea și în a căror limbă putea recunoaște elemente latine, suficiente pentru a-i atesta vechimea. Însă, interesul său este stimulat, fără îndoială, de mențiunile antice la neamul cureților și de posibila etimologie a numelui regiunii, de aici derivat. Dar dincolo de tentativa de a justifica oarecum decăderea lor prin prisma locuirii într-un ținut aspru și sălbatec, nu se poate vorbi de vreo formă de

solidaritate în ceea ce îi privește. Atât cureții, cât și goții și slavii, prin conlocuire și alegându-și aceiași conducători, au devenit un singur neam, în opinia autorului, „asemănători prin mod de viață și moravuri”, împărțind chiar „aceeași limbă”; fiind „răi și sălbateci”, dar „totuși creștini”, chiar dacă „foarte înapoiți” și atinși de „molima lui Arie”. Legat de numele lor, el afirmă: „mulți îi numeau goți și de asemenea slavi, nume potrivit unora care veniseră din Polonia sau Boemia”. „Toți aceștia, cum s-a spus, îi atacau pe latinii care locuiau de-al lungul țărmului mării, și mai cu seamă Salona, care era capitala întregii provincii” (*Ibid.*, 38):

Permixti ergo sunt populi isti et facti sunt gens una, vita moribusque consimiles, unius loquele. Ceperunt autem habere proprios duces. Et quamvis pravi essent et feroces, tamen christiani erant, sed rudes valde. Ariana etiam erant tabe respersi. Gothi a pluribus dicebantur et nichilominus Sclavi, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Bohemia venerant.

Isti, ut predictum est, impugnabant Latinos, qui regiones maritimas habitabant, maxime autem Salonam, que caput erat totius provincie.

Această ultimă considerație explică prejudecățile arhidiaconului Toma față de locuitorii din interiorul țării (Croatia propriu-zisă). Dar conflictul original, care fusese, de fapt, rezolvat în epoca reformei „gregoriene” de abila politică a Sfântului Scaun în colaborare cu regii Croației, realizându-se un *condominium* funcțional ce integrase armonios Dalmația în regat (nu în ultimul rând prin ridicarea arhiepiscopiei Splitului la rangul de metropolă a întregii Dalmații și Croații, în anul 928), are și o componentă religioasă în viziunea, aparent anacronică, a autorului *Historiei*. În opinia sa, goții ar fi fost responsabili de introducerea arianismului printre slavii din Dalmația, iar răspândirea ereziei ar fi fost oprită doar grație acțiunii energice a arhiepiscopilor de Split, începând cu primul dintre ei, Ioan din Ravenna, venit inițial ca legat apostolic (despre acesta *Historia* discută în cap. XI, *Ibid.*, 53-55; cfr. Supićić 1999, 219-235). Primul arhiepiscop i-ar fi determinat pe conducătorii goților și croaților să se lepede de eresurile ariene („*per predicationem predicti Iohannis ac aliorum presulum Salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Arriane hereseos fuerant contagione purgati*”, Thomas of Split, 2006, 58, cap. XIII). Dar erezia a continuat să persiste în rândurile poporului, în opinia lui Toma, complice fiind introducerea liturghiei slavone și a alfabetului glagolitic de către Sf. Metodiu: „*litteras Gothicas a quodam Methodio heretico fuisse repertas, qui multa contra catholice fidei normam in eadem Sclavonica lingua mentiando conscripsit*” (cap. XVI, *Ibid.*, 78). Informația, evident distorsionată, se bazează pe decretul unui sinod din Split (1061 sau 1062), la ale cărui acte Toma are acces; ea se încadrează în polemica împotriva liturghiei slavone în Croatia și Dalmația (a se vedea și *Ibid.*, 153, respectiv Fine 1991, 250-251, 270-273 și Supićić 1999, 369-399). Toma pare interesat să reia această polemică, atribuind scrierii denumirea de „gotică” și afirmând tendențios că utilizarea ei, împreună cu a

limbii slavone în biserică, ar fi permis perpetuarea unor eresuri ariene. Tentativa sa poate apărea un anacronism pentru secolul al XIII-lea, dar se subsumează unei viziuni identitare și culturale mai ample, respectiv poziției partizane asumate de Toma în această privință.

În capitolul dedicat cuceririi Salonei de către goți și în paginile succesive, el menționează explicit identitatea locuitorilor regiunii, care se contrapun invadatorilor: el îi definește drept „*Latini*”, locuitori, cum am văzut, ai „regiunilor maritime, și mai ales a Salonei”, „capitala întregii provincii” (*Ibid.*, 38). Provincia era încă parte din *Orbis Romanus* la momentul sosirii goților, dar cetatea era lipsită de un „*rector oportunus*”, de un guvernator numit de autoritatea imperială (bizantină, la epoca respectivă). Împărații romani de la Constantinopol ocupă, de fapt, un rol important în istoria Dalmației relatate de Toma, datorită rolului de protectori ai comunității „latine” de aici, exercitat mai ales în anumite momente istorice, precum secolul al X-lea, când ei funcționau ca suzerani ai regilor Croației (cap. XIII, *Ibid.*, 60; cfr. Fine 1991, 274-275 și Supićić 1999, 169-179), sau în veacul al XII-lea, când cetatea Splitului și o parte a Dalmației a revenit în administrarea lor directă (între anii 1165-1180, sub Manuel I Comnenul; în acest sens, Thomas of Split 2006, 114, cfr. Prinzig și Salamon 1999, 97-150). După fatidicul an al cuceririi Constantinopolului de către cruciați (1204), bazele își pierd definitiv influența în regiune, iar singurul garant pentru comunitățile „latine” din Dalmația rămâne Sfântul Scaun, a cărui protecție este exercitată atât în raport cu amenințările venite dinspre mare, pentru a contracara expansiunea venețiană, cât și în raport cu puterile balcanice, mai ales în momentele mai delicate pentru soarta comunității „latine”, precum cel al crizei de succesiune din anii 1097-1102, care se va încheia cu asumarea coroanei Croației de către Arpadieni.

Reflecția asupra istoriei cetății și regiunii sale este cea care îl împinge, așadar, pe Toma să creioneze o identitate „latină” și să îi atribuie acest nume. Iar dacă este interesant de remarcat că el va recurge la acest termen și în descrierea evenimentelor ulterioare, mult mai apropiate de zilele sale, vedem că identitatea „goților” se diluează pe măsura trecerii timpului, prin asocierea elementului slav sau echivalarea celor doi termeni. Dar arhidiaconul Toma are în arsenalul său lexical și un alt termen, puțin utilizat de scriitori medievali și, în bună măsură, o redescoperire a Umanismului secolelor al XIV-lea și al XV-lea: „*barbarus*”. El apare încă din primele capitole ale *Historiei*, raportat la goți (în cap. VII, de exemplu: „*Salonitana urbs propter barbarorum vicinitatem... ad deteriora labi cotidie cogebatur*”, Thomas of Split 2006, 32), dar pe parcursul lucrării îi va desemna, rând pe rând, pe goți în asociere cu alte neamuri, pe cumani și pe tătari.

În capitolul XVII, când povestește despre succesiunea lui Ladislau I cel Sfânt (1077-1095) la tronul Croației și conflictul acestuia cu neamul cumanilor, îi desemnează pe aceștia drept „*gens Scythica in multitudine gravi intra Hungarie fines irrumpens*”, respectiv „*barbarica natio*” (*Ibid.*, 94). Tătarii sunt, însă, cei care cel mai adesea au parte de acest apelativ sub condeiu lui Toma, aspect nicidecum surprinzător considerând faptul că evenimentele aici relatate îi sunt contemporane. Ei sunt descriși

drept „oameni barbari și netemători pentru viața lor, care din dorință de jaf se revarsă luptând oriunde prin lume” („*hominibus barbaris et desperate salutis, qui ... pro preda aviditate per mundum pugnando discurrunt*”, *Ibid.*, 258), iar vremurile trăite sub ei sunt definite drept ale „ciumei tătarilor” (titlul capitolului XXXVI este tocmai *De peste Tartarorum*). Actele comise de ei împotriva locuitorilor sunt considerate de o „sălbăticie barbară” („*barbarica feritate*”, *Ibid.*, 296), furia de care dau dovadă este, la rândul său, „barbară” („*barbarica rabies*”, *Ibid.*, 302), precum și setea lor nepotolită de sânge („*cruenta barbaries non satiabatur inundatione sanguinis copiosa*”, *Ibid.*, 258). Astfel de expresii trădează o viziune foarte apropiată cu cea a lui Rogerius din *Carmen miserabile* (care vorbește despre *furor Theutonicus*, spre exemplu) și, mai ales, modelul lor comun – *Pharsalia* lui M. Annaeus Lucanus, un text emblematic pentru contrapunerea dintre civilizația greco-romană și lumea barbară. Toma citează autorul latin în numeroase pasaje (*Ibid.*, 2, 8, 36, 48), alături de lecturi ceva mai comune pentru cultura vremii sale, precum Vergiliu, Isidor din Sevilla și Sf. Ieronim.

„Latinii” secolului al XIII-lea

Pentru Toma din Split „latinii” sunt, înainte de toate, locuitorii orașelor de pe țărmul adriatic al Dalmației, vorbitori ai unei limbi romanice (atât dalmată, cât și diferite dialecte italice, utilizate la vremea respectivă în zonă). În mai multe locuri din *Historia* sa, el utilizează numele ca un sinonim pentru locuitorii regiunii (*Dalmatini*) sau al orașului Split (*Spalatinii*): în acest sens se referă la „*acie Latinorum*” (*Ibid.*, 226), respectiv la „*Latinorum presidia*” (*Ibid.*, 290). Dar autorul utilizează numele și într-un sens mai larg. Ilustrativ este, în acest caz, un pasaj din capitolul XXXII (*Ibid.*, 220):

Iste metus causam dedit nostratibus de Latino regimine cogitare. Tunc ceperunt religiosi viri fratres minores in suis predicationibus suadere civibus, ut potestatem de gente Latina advocarent. Precipue autem Thomas archidiaconus convocato clero frequenter populum comonebat multis ostendens rationibus, quod non alio modo poterat civitas ad bonum statum reduci, nisi per regimen Latinorum. Et tandem acquieverunt omnes, ut de gente Latina potestas eligeretur.

„Latin”, așadar, este și regimul de guvernare emulat după modelul orașelor italiene („*regimen Latinum*”), pe care orașul îl va adopta în unanimitate – cum, cu mândrie, afirmă autorul – la propunerea lui însuși și a franciscanilor activi aici (cfr. Matijević Sokol 1999). Influența dreptului roman în instituirea unor astfel de forme de guvernământ urban poate lăsa spațiu de interpretare dacă termenul își găsește echivalență, aici, cu cel de „roman” sau cu cel de „italic”. Dar finalul paragrafului, care se referă la un guvernator ales (it. *podestà*, „*potestas Latina*” în text) clarifică: este vorba despre cel din urmă sau, mai degrabă, de ambele, însumate unui concept de „romanic”, care nu are încă nume, dar are sens pentru arhidiaconul Toma. Din Italia, mai precis de la Ancona, își vor aduce, așadar, Spalatinii un om capabil să activeze un

astfel de regim de guvernare, în persoana lui Gargano de Arscindis (Thomas of Split 2006, 222-231), căci modelul impunea ca un *podestà* să fie un profesionist al dreptului provenit dintr-un alt oraș, tocmai pentru a putea acționa *super partes*. Și el un „*latinus*”, dar de dincolo de Adriatică. Decizia Spalatinilor de a se racorda formele de guvernământ din Italia este și ea grăitoare pentru sentimentul lor de apartenență la o categorie mai amplă, latină sau romanică, am spune astăzi.

Pozițiile lui Toma nu au trecut neobservate în cercetarea istorico-filologică. În anul 1900, Isidor Kršnjavi, un pionier al studiilor pe temă și editor al *Historiei Salonitane*, îl definea pe Toma drept „un Latin care se mândrea cu asta”, acuzându-l că ar fi fost influențat în propriile judecăți de opțiunile sale politice, ba chiar animat de sentimente de ură față de croați și maghiari (Kršnjavi 1900a și 1900b; cfr. Thomas of Split 2006, XXIII). Cercetătorul croat era, la rândul său, un om politic, inspirat de o viziune naționalistă și militantă, deci aceleași acuzație de părtinire adusă autorului medieval i s-ar fi putut cu ușurință răsfrânge împotriva. Problema continuă să preocupe istoriografia croată, cum e și normal dată fiind complexitatea ei și locul însemnat pe care îl ocupă într-o operă literară majoră pentru această regiune a Europei medievale. Unii cercetători (de exemplu, relativ recent, Margetić 1994) continuă să o interpreteze prin prisma unei contrapunerii etnice, alții (precum Klaić 1976, 208) consideră că prejudecățile arhidiaconului Toma ar trebui interpretate într-o cheie socială, văzând în el un portavoce al societății urbane (nu doar dalmate, ci și croate) neîncrezătoare față de populațiile din interiorul Peninsulei balcanice.

Dacă lărgim cadrul interpretativ la ansamblul Regatului ungar, considerând în fundal relațiile sale politice cu papalitatea și imperiul aflate în conflict, dar și criza de autoritate a regalității ungare din deceniile ulterioare mării invazii a tătarilor (și, automat, abordăm atitudinile lui Toma ca fiind în consonanță cu cele ale lui Rogerius), credem că o interpretare care ia în calcul dimensiunea culturală este mai potrivită pentru înțelegerea opțiunilor lor identitare și a prejudecăților exprimate de cei doi scriitori în raport cu ceilalți. Cărturari cu o formație înaltă, având lecturi ample și cunoștințe istorice profunde, ei sunt influențați de receptarea noilor idei care își croiesc loc în conștiința contemporanilor grație „renașterii” secolului al XIII-lea. În acest sens, ei trebuie considerați mai degrabă niște „formatori de opinii” decât niște „produse ale mediului social” din care provin.

Fără îndoială, solidaritatea manifestată de Rogerius față de valonii, lombarzii, franconii sau hispanii din Ungaria capătă o nouă înțelegere grație lui Toma din Split. Între cei doi autori există o conexiune puternică și un dialog permanent. Rogerius trebuie să fi constituit sursa multor informații despre tătari din *Historia Salonitana*. Originea, formația, cariera ecleziastică, opțiunile politice, dar și limba și stilul operelor lor, toate ne conduc spre o astfel de concluzie. Cele două lucrări pot fi citite în oglindă și împreună oferă o perspectivă nouă asupra solidarității medievale dintre diferitele grupuri proto-naționale romanice. Nevoia lor de identitate se naște ca o reacție la contactul, uneori violent, cu ceilalți, și se regăsește într-un patrimoniu lingvistic, cultural, religios și politic bine definit, pe care ambii autori îl consideră cel mai bine

tutelat de puterea universală a papilor și de dreptul roman renăscut grație universității. Fără îndoială, aceste alegeri îi condiționează politic, aspect pe care îl sesizăm cel mai bine în atitudinea lor critică față de Imperiu și elementul german, cu toate că acesta din urmă este reprezentantul aceleiași culturi urbane a Creștinătății apusene. Putem, așadar, conchide că o interpretare mai corectă a pozițiilor lor nu poate decât să țină cont de toate aceste fațete multiple.

Et les Roumaines, dans tout ça ?

Faptul că Rogerius nu îi menționează pe români în *Carmen miserabile* li s-a părut surprinzător multor exegeți. În studiul său introductiv la ediția românească a operei (1935) reputatul istoric și filolog Gheorghe Popa-Lisseanu credea că ei ar fi indirect reprezentați în operă, bazându-se în principal pe două argumente. Mențiunea în capitolul XXXV a unor „*caneseos, id est balivos*”, însărcinați de tătari să strângă dările din partea populației și să administreze teritoriile ocupate, îl determină să creadă că sub acest termen s-ar ascunde „cnejii”, exponenți ai unei instituții medievale tipic românești. Observația îi dă prilejul unei ample digresiuni pe tema instituției cnezatului, din care spicuim câteva observații, mai relevante. Comentând pasajul „*Canesii, id est balivos [...] ad recipienda munera accesserunt*” el afirmă: „Acest pasagiu important din *Miserabile Carmen* [...] ne procură prețioase lămuriri asupra instituțiunei cnezatului românesc din județul Bihor. Și acest cnezat din Bihor este același cu cnezatul din alte părți ale țării. [...] Rogerius ne spune limpede: că Tătarii au instituit cneji sau balivi cari să facă dreptate și să le procure animale, arme, veșminte etc.” (Rogerius 1935, 14). Iar, câteva pagini mai încolo (*Ibid.*, 15), explică: „Instituționea cnezatului este o instituțiune curat românească. Ea nu se regăsește nici la Unguri și nici la Nemții din Ardeal. Ea n’ a putut fi adusă nici de Tătari din Rusia [...]”. „*Chanis*” sau „*chanesus*”, cu sau fără aspirație și cu diferite alte variante, se regăsește, însă, în numeroase izvoare medievale latine. Istoriografia contemporană recunoaște, însă, sub numele de „*canesius*” folosit de Rogerius cuvântul de origine mongolă „han”. Un bun exemplu în acest sens îl reprezintă explicația oferită de reputatul istoric Șerban Papacostea în legătură cu acest pasaj din *Carmen miserabile*: „Satele teritoriilor ocupate de tătari au fost distribuite între hani (*canesii*), care împărțeau justiția și storceau de la populație produsele de care aveau nevoie. Potrivit mărturiei canonicului Rogerius, hanul în a cărui dependență se afla, comanda peste o mie de sate” (Papacostea 1993, 97).

Celălalt argument oferit de Gheorghe Popa-Lisseanu e mai degrabă conjecural, și anume interacțiunea dintre Rogerius cu locuitorii din „satul Frata”, cu care el ar fi putut comunica „în limba poporului”: „Călugărul Rogerius a cunoscut *de visu* situațiunea nenorocită dela Alba Iulia și tot *de visu* a cunoscut și pe sârmanii locuitori din satul ce se numește astăzi Frata în limba poporului – *que Frata dicitur in vulgari* – , [...] cu cari de sigur nu se va înțeles în ungurește, ci în limba românească – altfel nu i-ar fi spus numele *in vulgari*” (Rogerius 1935, 13). E greu de crezut că vreodată vom putea ști cum se va fi înțeles Rogerius cu acești locuitori, refugiați pe un „*mons*

mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis”, situat la patru mile depărtare, dincolo de păduri, de „*villa, que Frata dicitur in vulgari*” (Master Roger, 224). Cert este că localitatea Frata (jud. Cluj), cu care reputatul filolog identifica geografic acest sat medieval, se găsește într-o zonă de dealuri, la o considerabilă distanță de Munții Apuseni. Argumentul său este șubred și fiindcă pornește de la considerația că Rogerius nu ar fi cunoscut limba maghiară, bazându-se pe premisa, complet falsă, că el „se găsea [...] în misiune în Ungaria” și nu ar fi fost „un canonic al bisericii din Oradia” (Rogerius 1935, 6). Astăzi apare incontestabil faptul că Rogerius sosise în Regatul ungar din anul 1232, fiind numit canonic al catedralei din Oradea după încheierea legației în Ungaria a cardinalului Giacomo Pecorari, respectiv fusese prepus capitlului catedralei în anul 1241.

În concluzie, credem că cele două argumente nu se susțin, fiind rezultatul unor suprainterpretări și chiar a distorsionării informației istorice. Putem concluziona că românii nu sunt menționați de Rogerius în *Carmen miserabile* nu fiindcă nu el i-ar fi întâlnit, ci fiindcă nu există în operă nici o preocupare pentru descrierea regiunii și a locuitorilor săi. În plus, deși ei vorbesc o limbă romanică, fără îndoială ei nu împărtășesc aceleași cadre culturale, sociale și confesionale cu restul „latinilor” din Ungaria ci, mai degrabă, se aseamănă acelor „*Curetes*” pomeniți de Toma în *Historia*, care împreună cu slavii și mult blamații „goți” ajung să formeze „un singur neam” și împreună pornesc împotriva „Latinilor” de pe coasta Adriaticii. Sunt limitele identităților medievale, care cumulează, alături de trăsături etno-lingvistice, altele de natură socio-culturală, religioasă și chiar politică!

Referințe bibliografice

- Andrić, Stanko. 2011. *Blessed John the French, the First Franciscan Minister Provincial in Hungary and his Miracles, în Promoting the Saints: Cultus and Their Contexts from the Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*, eds. Ottó Gecser, József Laszlovszky, Balázs Nagy, Marcell Sebök, Katalin Szende. Budapest: CEU Press, p. 83-102.
- Babinger, Franz. 1955. *Maestro Ruggiero delle Puglie relatore prepoliano sui Tatars*, în *Nel settimo Centenario della nascita di Marco Polo*, ed. Roberto Almagia et alii. Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, p. 51–61.
- Bak, János M.–Veszprémy, László (eds.). 2018. *Chronica de gestis Hungarorum e codice picto saec. XIV. Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex*. Budapest: CEU Press.
- Damian, Iulian Mihai. 2021. „*Terra sanguine rubricata*” sau Rogerius de Apulia și memoria selectivă a unui dezastru, în *Questiones Romanicae*, IX, vol. 1, p. 70-85 (DOI: 10.35923/QR.09.01.05).
- Fine, John. 1991. *The early medieval Balkans: a critical survey from the sixth to the late twelfth century*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Giese, Wolfgang–Ruffe, Rex. 2001. „*furoris Teutonici ductor!*” Kaiser Friedrich Barbarossas Kriegsführung in Italien. Eine Wiederauferstehung des „*furor teutonicus?*”, în: *Sine ira et studio. Militärgeschichtliche Studien zur Erinnerung an Hans Schmidt*, ed. Uta Lindgren et alii. Kallmünz: Lassleben, pp. 41–50.
- Gioanni, Stéphane. 2020. *Gouverner le monde par l'écrit. L'autorité pontificale en Dalmatie de l'Antiquité tardive à la réforme « grégorienne »*. Rome : École Française de Rome.

- Klaić, Nada. 1976. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kršnjavi, Isidor. 1900a. *Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona Spljetskoga*, în *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva*, II, p. 129-169.
- Kršnjavi, Isidor. 1900b. *Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiaconus von Spaleto*. Studie I–V. Zagreb.
- Margetić, Lujo. 1994. *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja*, în *Historijski zbornik*, 47.1, p. 1-36.
- Master Roger. 2010. *Magistri Rogerii Epistola in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta / Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady. Budapest: Central European University Press.
- Matijević Sokol, Mirjana. 1999. *Regimen Latinorum Tome Arhiđakona u teoriji i praksi*, *Historijski zbornik*, 52, p. 17–32.
- Prinzing, Günter–Salamon, Maciej (eds.). 1999. *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Rogierius. 1935. *Carmen miserabile / Cântecele de jale de Rogerius, traducere de G. Popa-Lisseanu*, în *Fontes Historiae Dacoromanorum / Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. V. București: Tipografia Bucovina.
- Simon of Kéza, 1999. *The Deeds of the Hungarians*, edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer, with a study by Jenő Szűcs, Budapest: Central European University Press.
- Supčić, Ivan (ed.). 1999. *The Church and Christianity*, în *Croatia and Europe*, vol. 2 (*Croatia in the early Middle Ages: A Cultural Survey*). London–Zagreb: Philip Wilson Publishers.
- Surdich, Francesco. 2017. **Ruggero** da Torrecuso, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 89, *ad vocem*. On line: [https://www.treccani.it/enciclopedia/ruggero-da-torrecuso_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ruggero-da-torrecuso_(Dizionario-Biografico)/), ultima consultare 19.10.2022.
- Thomas of Split. 2006. *Thomae archidiaconi Spalatensis, Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*. Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol and James Ross Sweeney. Budapest: CEU Press.